

Digegrevens Hus

– en fortælling om Carsten Richtsen
og hans hjem

Udgivet af Realea A/S

Digegrevens Hus

- en fortælling om Carsten Richtsen og hans hjem

Udgivet af Realea A/S

Digegrevens Hus

– en fortælling om Carsten Richtsen og hans hjem

© Realea A/S 2007

Tekst og redaktion: Realea A/S, Jakob Aahauge og Inger Lauridsen

Foto: Side 13 th. Frants Frandsen
Side 21 og 27, Jørgen Ganshorn, øvrige fotos Jørgen Jensen
Omslagsfoto: Jørgen Jensen

Layout: Realea A/S og OAB-Tryk a/s

ISBN: 978-87-92230-06-5

Bogen er sat og trykt af OAB-Tryk a/s, Odense

Digegrevens Hus

- en fortælling om Carsten Richtsen og hans hjem

Udgivet af Realea A/S

Forord

Realea A/S købte Digegevrens Hus i Tønder i 2005, og selskabet har netop gennemført en gennemgribende restaurering af ejendomskomplekset, der består af to bygninger: Forhuset, der er opført i 1777, og af et pakhus, der er opført to år senere, begge af den kendte Tønderborger og tidligere borgmester Carsten Richtsen.

Begge bygninger blev fredet i 1918, men har i en årrække været skilt ud i to ejerforhold. I 1966 blev baghuset skilt fra hovedbygningen, da den daværende ejer forærede baghuset til en fond, hvis formål var at restaurere fredede og bevaringsværdige bygninger i Tønder. Ejendommen kom herved til at miste sit helhedspræg som samlet anlæg.

Realea har med købet og den gennemgribende restaurering af det samlede anlæg ønsket at sikre, at et af Danmarks måske fineste eksempler på senbarokkens arkitektur med træk fra både rokoko og Louis Seize bevares for eftertiden.

Det samlede ejendomskompleks er samtidigt både kendetegnende for og vidnesbyrd om Tønders historiske bebyggelses- og matrikelstruktur, med de ofte prætentiose beboelseshuse anlagt langs hovedgaden og med de mere

ydmyge stald- og magasinbygninger placeret mod de bagvedliggende parallelgader.

Det er første gang, at historien om Digegevrens Hus og husets opfører den kendte Tønderborger og tidligere borgmester Carsten Richtsen er samlet og udgivet.

Realea ønsker i den forbindelse at takke museumsinspektør Inger Lauridsen, Museum Sønderjylland Tønder og cand. mag og journalist Jacob Aahauge for det gode samarbejde om bogens tilblivelse.

Realea A/S
November 2007

*Modsatte side:
Portrummet fra Allégade.*

Digegrevens Hus

– historie og restaurering

Af cand.mag.
og journalist
Jakob Aahauge

Tønder og byens opståen

Går man en tur i Tønder, vil man hurtigt opdage, at der er noget usædvanligt ved byen. Der er flere smukke, næsten palæagtige, bygninger især i hovedgaden, hvor de velhavende forretningsmænd under byens storhedstid i sidste halvdel af 1700-tallet levede og tjente godt på handlen med kniplinger, korn og kvæg. Byens arbejderklasse, kniplersker og håndværkere, levede derimod i sidegadernes mere ydmyge bebyggelse.

Tønder fik tildelt købstadsrettigheder af Lübeck i 1243 og er dermed en af landets ældste købstæder. Byen blev i 1200-tallet opdelt i 120 »stavne«, dvs. smalle og dybe grundstykker, der løb fra hovedgaden ned mod en parallel baggade. Da systemet blev indført, måtte hver borger kun eje én stav, men efterhånden blev det udbredt blandt borgerskabet at købe sig til flere grundstykker. Det er denne struktur, der er forklaringen på, at gavlhuse er så udbredte i Tønder. Hvis huset skulle have en vis størrelse, gav de smalle grunde kun den mulighed at bygge i længden med gavlen mod gaden.

Byen udviklede sig hastigt i de første par hundrede år. Det skyldes utvivlsomt, at den blev begunstiget på forskellig vis af skiftende magthavere. I 1354 gav hertug Valdemar således borgerne

toldfrihed, og samtidig centrerede han regionens handel og håndværk i byen.

Tønder opstod ikke kun som handelsmen også som havneby. Beliggenheden med adgangen til Vesterhavet resulterede i en livlig handel med Nederlandene. Byen udviklede sig på den måde til et centrum for Vestkystens studehandel i årene mellem 1550 og 1620. I årene derefter mistede opblomstringen sin styrke, da Danmark blev indlemmet i Tredivårskrigen, og byen led under tyngende skatter og indkvartering af tropper.

De fredelige tider i slutningen af 1600-tallet fik ikke byen til at live op igen. Omkring 1700 var Tønder stagneret, studeeksporten var stort set gået i stå, og handlen med kniplinger, der senere skulle komme til at betyde så meget for byen, havde endnu ikke taget fart.

Fra 1750'erne oplever Tønder endelig fremgang, specielt indenfor handel og bygningskunst. Der bliver handlet med mange forskellige varer fra brændevin til hollandsk porcelæn, men intet var vigtigere end kniplingshandlen. Allerede i 1674 fik Tønder toldfrihed for handlen med kniplinger, og industrien vokser helt frem til 1800-tallet. Da den var på sit højeste var der 20 kniplingshandlere i byen, der tilsammen beskæftigede

*Modsatte side:
Fra hovedindgangen.*

flere tusinde kniplepiger. Mange familier blev rige på kniplingsindustrien og brugte deres rigdom på at bygge prægtige huse.

En af dem var borgmester og kniplingshandler Carsten Richtsen, der i 1777 fik opført det smukke hus på Vestergade 9. Huset har siden fået tilnavnet "Digegrevens Hus" efter en senere ejer, Bendix Todsen, der fik titlen digegreve i 1876.

Digegrevens Hus og rokokovens rige

Digegrevens Hus er et smukt eksempel på senbarokkens arkitektur med træk fra både rokoko og Luis seize, men som flere andre ældre bygninger i regionen er arkitekten eller bygmesteren ukendt.

Betegnelsen rokoko er afledt af det franske ord *rocaille*, der dækker over asymmetriske muslingeskallignende ornamenter. De karakteristiske ornamenter er grundsubstansen i rokokoen og ses første gang i Frankrig omkring 1740. *Rocaille*-dekorationer er uregelmæssige i formen og vægtløse og flydende i udtrykket. *Louis seize* er derimod betegnelsen for en stilperiode, der opstod i Frankrig omkring 1750 og var i virkeligheden en reaktion mod rokokostilen. Stilen hente-

*Modsatte side:
Indgangsportalen
fra Vestergade.*

de sin inspiration i antikkens Grækenland og Rom med motiver som mæanderbort, æggestav, palmetter og kannelurer. *Louis seize*-stilen bevarede rokokovens lethed og elegance, men det svungne og usymmetriske udtryk blev afløst af mere rette og symmetriske linier.

Den almindelige opfattelse er, at rokokoen var, om ikke en *døgnflue*, så i hvert fald et kortere kapitel i den danske arkitekturhistorie. Stilen blev introduceret med *Eigtved* i 1740'erne og varede kun i ca. 30 år, hvor nye strømninger, der indledte nyklassicismen, hurtigt brød igennem og kom til at præge byggeriet. Det gælder især for de markante arkitekter i København, men ser man på byggeriet af ukendte arkitekter i provinsen og især i Sønderjylland, levede rokokostilen med de frodige ornamenter videre helt til århundredets afslutning.

Provinsens rokokobygninger er især præget af stilen på eksteriør (portaler og døre) og interiør, mens husenes struktur og opbygning i højere grad har karakter af provinsbarok. Det gælder foruden Digegrevens Hus, Den Lichtenbergske Gård i Horsens, *Friedenreichs Gård* (Stiftamtsmandsboligen) i Viborg og »Helnan Hotel Phønix« i Aalborg. Fælles for disse bygninger er, at rokokovens stiltræk med de svung-

ne detaljer dominerer gavlkvistene og portalerne. Men som Christian Elling bemærker, i bogen *Palæer og Patricierhuse fra Rokotiden*, kan bygningerne stilhistorisk også ses i sammenhæng med de foregående århundreders nordtyske teglstensarkitektur, der er kendetegnet ved dybe, smalle huse med høje gavle ud mod gaden og rummene i nederste stokværk arrangeret omkring en gennemgående korridor, den såkaldte diele.

Der er desuden træk ved Digegevrens Hus, som peger direkte væk fra den oprindelige franske rokoko som for eksempel behandlingen af materiale, hvor muren står rå frem i stedet for at være pudset. Kvisten på huset, med den volutsungne gavl og de smedede murankre, kan også tolkes som udtryk for mere traditionelle træk, der peger tilbage mod tidligere tiders byggeskik.

Digegevrens Hus ligger altså ikke blot geografisk i grænselandet, men er også arkitektonisk en hybrid sammensat af flere forskellige stilretninger og påvirkninger. Som et vidnesbyrd om Syddanmarks kulturelle og arkitektoniske udvikling er den ikke bare af regional, men også af national betydning og som sådan umistelig for den danske kulturarv.

En fornem indgang til 1700-tallet

Eksteriøret på Digegrevens Hus byder på mange udsøgte rocailler specielt omkring indgangsportalen, hvor de hænger som smykker over døren og på de pilastre, der indrammer den. Dørens slagliste, der er udformet som et bundt tynde stave med krydsende bånd, peger rent stilistisk frem mod Louis seize. Hele den stenhuggede kartouche, der indrammes af en delvis fronton af gesimsstykker, og de viltre træskårede rocailler under lampen er så yndefulde og detaljemættede, at de træder ud i en klasse for sig.

Flere huse i Tønder byder på fornemme portaler i barok, rokoko og Louis seize. Det gælder både bygningerne i Østergade 1, Storegade 14 og Vestergade 14, men den mest elegante rokokoportal er uden tvivl Digegrevens Hus i Vestergade 9.

Indgangsportalen hørte til de dele af huset, der ved restaureringens begyndelse var i relativ god stand, og der er derfor blot foretaget mindre reparationer. Kartouchen var i så god forfatning, at det ikke har været nødvendigt at udskifte den. I stedet har man afstøbt den i silikonegummi, hvilket gør det muligt at lave en gipsmodel og hugge en ny i en fremtidig restaurering. Det vides ikke med sikkerhed, men det er sandsynligt, at hele sandstensportalen har været malet i

Detaljer fra indgangsportalen.

1770'erne, hvilket ikke var ualmindeligt på det tidspunkt.

Portalen er bygget i svensk sandsten i 1946, hvor den sidste store restaurering fandt sted. Der er desværre ikke noget tilbage af den originale fra opførelsen i 1777. Den oprindelige portal var ved restaureringen i 1940'erne væsentligt

*Til venstre:
Dele af sansstensportalen
måtte nyhugges.*

*Til højre:
Karnappernes belægning er
ført tilbage til bly.*

nedbrudt og i opløsning, dog har den været tilstrækkelig intakt til, at man kunne modellere gipsmodeller til at hugge efter.

Der findes flere udaterede fotos af indgangsportalen før ombygningen i 1946, og på et af dem, trykt i den omtalte bog af Christian Elling fra 1930, kan man se, at rocailledekorationen ikke afviger væsentligt fra den nuværende og altså heller ikke fra forlægget fra 1946.

Til gengæld kan man på fotografiet iagttage, at karnapperne på det tidspunkt er lavere og med

andre vinduer end de oprindelige palævinduer med smalle sprosser, som nu tegner facaden og som også præger 1. salen. De oprindelige karnapper har på et tidspunkt været fjernet, antagelig omkring 1870. Der findes blot én pennetegning fra 1863 af arkitekten Vilhelm Dahlerup af huset med karnapper. De nuværende er mere runde i formen og altså lavere, men til gengæld med et højere tag og opført ved den store restaurering lige efter krigen med udgangspunkt i Dahlerups tegninger. I forbindelse med restaureringen bliver det i lokale kilder beskrevet, hvordan man fandt fundamenterne fra de originale

karnapper og byggede de nye på dem. Husets andet sæt karnapper, dem der figurerer på fotografierne trykt i 1930, er altså revet ned på et tidspunkt mellem 1930 og 1946, men hvornår de er opført vides ikke.

Før restaureringen var karnappernes tage belagt med kobber udført på moderne vis med nitter. Ved opførelsen i 1777 har man uden tvivl anvendt bly, og kobberet er derfor udskiftet med

Gesimstagrenderne fores med bly for at hindre råd.

sandstøbt bly monteret med blyhafter i bestræbelserne på at genskabe det oprindelige udtryk. Gesimstagrenderne har oprindeligt været et stort stykke tømmer, der er udhulet på oversiden og foret med bly og profileret på ydersiden. En del af træet var råddent, og det har derfor været nødvendigt at rekonstruere dem. Også blyindfatningen var beskadiget. Ved den sidste restaurering har man foret med rullebly, der var loddet sammen og monteret med søm. Netop denne konstruktion har gjort blyet sårbart overfor kulde- og varmpåvirkninger, og materialet var derfor knækket flere steder. I stedet har man nu anvendt samme metode som på karnapperne, og foret med sandstøbt bly med lange false og fastgjort materialet med blyhafter uden at anvende lodning. Det gør, at blyet nu kan glide frit under temperatursvingninger.

Digegrevens Hus er dækket med et såkaldt mansardtag i sortglaseret vingetegl fra 1997. Mansard-konstruktionen, der er kendetegnet ved at have en næsten lodret tagflade på det nederste stykke, er opkaldt efter den franske arkitekt Francois Mansart (1598-1666). Taget er lagt med et undertag af brædder med tagpap, hvilket forhøjer tagfladen en anelse. Forhøjningen bliver dog skjult af gesimserne og er derfor ikke synlig fra gadeplan.

Som kniplingshandler førte Carsten Richtsen i et vist omfang grossistvirksomhed, men der har næppe været tale om egentlig butikshandel. Den store karnapstue ud mod gaden har sandsynligvis været stedet, hvor selve forretningen lå, mens man har opbevaret de færdigfabrikerede kniplinger og råvarer som eksempelvis hørgarn på loftet. Det forklarer også, at man både i stuen og på 1. salen har fundet en udsparring i loftet med plads til en hejselem, der har gjort det muligt at hejse varer helt op på loftet. Derudover har Richtsen primært brugt huset som privatbolig.

Forhusets facader: med pomp og pragt mod Vestergade, mens dørpartiet mod haven er mere ydmygt smykket.

Den eneste ændring, der er foretaget i husets planløsning, er i det bageste rum ud mod haven, hvor der er flyttet en væg tilbage til sin oprindelige placering. En bygningsarkæologisk undersøgelse af huset viste spor af den gennemgående trappe på bjælkelaget i etageadskillelsen mod kælderen, og man har derfor rekonstrueret trappen på dette stykke.

Huset er i øvrigt karakteriseret ved at være et fornemt eksempel på den Vestslesvigske ruminddeling; udover den gennemgående diele, der

Fra trapperummet.

forbinder alle stueetagens værelser, er der mod gaden placeret to traditionelle dørnser, dvs. store stuer med hver deres karnap. Bag disse karnapstuer er placeret henholdsvis et kabinet og en trappe, og mod haven endnu to rum. Husets smukkeste og største rum ligger på 1. salen, den såkaldte sydvendte pisel, hvorfra der er udsigt til hovedgaden. Piselen blev ofte anvendt til fest og selskabelighed, hvilket forklarer, at man her har

valgt at staffere panelerne med bladguld. Det er karakteristisk for Digegrevens Hus, og andre ejendomme fra den tid, at huset generelt aftager i fornemhed jo længere man kommer væk fra gaden både horisontalt og vertikalt; var man rig gjaldt det om at vise det. Bagdøren er således kun en skygge af den storslåede indgangsportal, ligesom snedkeren har lagt flest kræfter i den smukke hovedtrappes nederste parti.

*Modsatte side:
Den store sal på 1. sal.*

Farvernes arkæologi

Man tænker ikke over det, men det meste gamle træværk er tungt af tidens penselstrøg. På samme måde som geofysiske undersøgelser af jordlagene kan give os oplysninger om jordens fortid, kan en forsigtig undersøgelse af gammelt træ vise os tidligere tiders maleteknikker og farvevalg.

En farvearkæologisk undersøgelse er derfor et uundværligt redskab, når man vil genskabe det oprindelige udtryk i en gammel bygning. Undersøgelsen af træværket i Digegrevens Hus, der blev udført af chefkonservator Lars Vester Jacobsen, var en rejse tilbage til 1777 og de maleteknikker og farver, som dominerede på det tidspunkt.

Desværre har den tidligere ejer slebet så grundigt på væggene, at de oprindelige farver er forsvundet. Det har derfor ikke været muligt at finde frem til væggenes autentiske farve. Den ældste farve blev fundet over døren til 1. salen, hvor der skjulte sig et okkerfarvet område. Hvor gammel farven er, kan man ikke sige noget præcist om, men den er formentlig fra 1900-tallet.

Det mest sandsynlige er, at der ved husets opførelse i 1777 var udspejndt lærreder, som en-

ten var malet i forskellige farvefelter eller dekoreret med monokrommalerier i blå. Tapeter er et muligt alternativ, men de var dog ganske kostbare på den tid, selv for en person som Carsten Richtsen. Tapeter i slutningen af 1700-taller var håndgjorte og lavet i ark, der kunne klæbes sammen til ruder. De blev trykt med trykklodser i forskellige kulører og motiver; især blomstermotiver og grønne toner var populære.

Mens Lars Vester Jacobsen måtte lede forgæves efter de oprindelige farvespor på væggene, har det til gengæld været muligt at finde frem til den originale farve på panelerne ved systematisk at afdække det ene lag maling efter det andet.

Den farve, der dækkede træet første gang, viste sig at være pariserblå, en farve som også kaldes preussisk blå. Farven blev udviklet i 1704 og derefter meget hyppigt anvendt op gennem 1700-tallet. I dag er den genskabt med en blå-grøn linoliemaling i glans 60/70.

Lidt mere kompliceret er det med panelernes profiler, der viste sig at være stafferet med den såkaldte Realgar eller Kings Yellow, som den også bliver kaldt. Det er en naturligt forekommende jordfarve sammensat af en svovlforbin-

delse, der indeholder arsenik. Kemisk set er det en arsensulfid, og den har været kendt siden oldtiden. Den er ofte blevet brugt steder, hvor man ellers ville anvende guld, fordi dens skælformede pigmentgrund giver en changerende tilbagekastning, der på fornem vis imiterer ægte guld.

Realgar er meget righoldig på arsenik og bliver derfor anset for at være giftig; man har til udsmykningen af panelerne i stueetagen i stedet udsmykket med stafferinger af guldbronze. I husets smukkeste rum på 1. salen var de udskårne fyldninger på karme og paneler oprindeligt stafferet med bladgulv, og dette er derfor genskabt.

Man kan kun tilnærmelsesvis sige, hvornår de enkelte farver på panelerne er fra. De første to har således holdt ca. 50 år, altså fra opførelsen i 1777 til sidst i 1820'erne, mens de mørkere farver kommer omkring midten af 1800-tallet. Der er tale om træimitationer, der skal få malingen til at ligne en bestemt træsort. Mahogni, valnød og ahorn var almindelige imitationer på det tidspunkt; i Digegrevens Hus er det egetræ, der er imiteret over to omgange. Alle de hvide farvetoner er fra 1900-tallet, mens den sidste grå er ca. 10 år gammel.

Den farvearkæologiske undersøgelse afslørede ikke færre end 11 farvelag.

*Modsatte side:
Husets paneler, døre og indbyggede hjørneskabe er tilbageført til det oprindelige farveudtryk.*

Lofter og stuk er malet lyse med limfarve.

Lofterne og stukken i Digegrevens Hus er malet lyse med limfarve, hvilket var udbredt for borgerhuse, da Richtsen fik opført sit hus. På kongeslotte er det derimod almindeligt med forgyldninger på stuk og profileringer. Det kan man eksempelvis se på Amalienborg, hvor Christian den Syvendes spisesal er kraftigt forgyldt.

*Modsatte side:
Et af de originale dørhåndtag.*

Branden hos snedkeren

At restaurere et hus som Digegrevens handler ikke kun om at tegne de store linier og sørge

for, at det overordnede arkitektoniske udtryk matcher det oprindelige. Det er sammenspillet af detaljer, der for alvor giver fornemmelsen af at banke på til 1700-tallet og træde ind i et hus med den stolte og fornemme følelse i brystet, som den tids borgerskab yndede at dyrke.

En af de detaljer er dørgrebene. De er originale fra opførelsen og byder én velkommen med en smuk gylden messing, der følger med hele huset rundt, hvor de hænger som krumme næser på alle døre. Deres varme glød spiller smukt sammen med guldstafferingerne og den dybe blågrønne farve på træværket.

Snedkeren afmonterede under restaureringen alle dørenes greb og pynteplader og opbevarede dem privat, mens han reparerede træværket. Skæbnen ville desværre, at snedkerens hus nedbrændte i projektperioden.

Til alt held, for restaureringen af Digegrevens Hus, fandt man næsten alle greb og låse uskadede i brandtomten – fire greb og to låse lykkedes det ikke at finde, og dem har man derfor rekonstrueret.

Med guldstafferingerne, de gyldne bronzegreb, den smukke stuk og den fyrige farve på panelerne har huset genfundet sin fornemme fortid.

En brun og knudret overraskelse

Der findes en svamp, der vokser så hurtigt og er så skadelig, at den før alvor kan kvæle en bygning, hvis den lever under optimale betingelser og ikke bliver opdaget i tide. Den angriber og lever af træ, men breder sig gerne lystigt ind i andre materialer. Mens træet bliver nedbrudt, skifter det farve og bliver gråbrunt og begynder at sprække i store tørre terninger. Når træet bliver svagt, dannes der oxalsyre, som normalt ville hæmme svampens vækst, men syren bliver neutraliseret af den kalk, der findes i murens mørtel. Svampen er med andre ord en organisme, der lever perfekt under de betingelser et gammelt hus kan tilbyde. Under de optimale forhold vokser den 5 mm om dagen og kan brede sig fra kælder til kvist uden at blive opdaget, fordi den æder træet op indefra og derfor ikke afslører sig for det blotte øje. Frugtlegemerne er brune og knudrede med en hvid rand, hvortil vand og næring bliver transporteret gennem grålige strenge, den sender ud som lange snabler for at søge efter vand.

Navnet er Ægte Hussvamp, og netop denne svamp viste sig at have et godt greb om Dige-grevens Hus. Svampen blev i første omgang fundet i væggen og i det øverste bjælkelag mod nabo-
huset på Vestergade nr. 11, i murværket over

trappen til 1. salen og i en gulvbjælke i den anden side af huset mod tagdrypsslippen til nabo-
huset på Vestergade 7.

For at være helt sikker på at komme ind til alle angrebne steder var det nødvendigt at fjerne og undersøge flere elementer i huset. Selv sektioner af stuklofterne i stuen, der ellers var intakte, måtte sammen med karnaptagene pilles ned og efterfølgende bygges op igen.

Der er stor forskel på, hvor aktiv svampen er, og for at få et klart billede af, hvad der er nødvendigt at udskifte, og hvad man kan nøjes med at behandle, blev der foretaget en såkaldt aktivitetsanalyse på laboratorium af Goritas Bygningsanalyse. Analyserne viste en middel aktivitet i tagbjælkelaget, mens aktiviteten i karnap-
perne var ringe.

De steder med mest aktivitet blev tømmeret udskiftet op til én meter fra det angrebne område, så man er sikker på, at der ikke er spor tilbage af svampen, der senere kan udvikle sig. På murværket blev pudset fjernet, fugerne kradsed ud og imprægneret med Protox mod svamp.

Svampeangrebet medførte omfattende ekstraarbejde, og hele murkronen mod nabo-
huset i nr.

11 blev nymuret. Et stort arbejde med et par tusinde sten, der blev indmuret og gjort tæt mod skotrenden.

Ved karnapperne og de andre steder i stuen, hvor svampen var mindre aktiv, blev den nedkæmpet med varmebehandling. Teknikken består i al sin enkelhed i at spænde metalplader på

*Til venstre:
Under arbejdet med at bekæmpe det omfattende svampeangreb måtte huset støttes for at sikre mod sammenstyrtninger.*

*Til højre:
De steder med mest aktivitet blev tømmert udskiftet op til én meter fra det angrebne område. Her er tagfoden skiftet.*

hver side af det angrebne område og derefter opvarme det til 60°C, hvilket slår svampen ihjel.

Efter denne ihærdige jagt på svampen, hvor alt inficeret materiale enten er blevet udskiftet eller behandlet, er risikoen for, at der igen opstår svamp i Digegevrens Hus, meget ringe, så længe taget og fagene bliver holdt tætte.

I nichen stod tidligere radiatorer. De er nu erstattet af gulvvarme, så de smukke buenicher igen kommer til sin ret.

Skjult teknologi

Der ligger en stor byggeteknisk udfordring i på den ene side at være så tro mod husets oprinde-

lige konstruktion som overhovedet mulig og samtidig sikre, at det efterfølgende egner sig som moderne arbejdsplads.

Det er Tønder Kommune, der har lejet Digegrevens Hus og det tilhørende pakhús, og en organisation af den type har naturligvis brug for alle moderne installationer. I forhuset har man undgået at trække it-kabler ved at opsætte et trådløst netværk. I pakhuset har man derimod valgt at installere kabler på normal vis for at opnå den bedste ydelse, men det er lykkedes at skjule installationerne i bygningen, så elektronikken ikke er synlig.

For ikke at dække de smukke paneler med radiatorer har man valgt at installere gulvvarme. At installere varme under gulvbrædder er naturligvis lidt mere kompliceret end under fliser – for at sikre en jævn fordeling af den vandbårne varme har man monteret metalplader under brædderne.

I alle stuerne er der meget fine indrammede nicher i væggene, hvor kakkellovne og ildsteder tidligere var placeret. Da der er installeret fjernvarme i bygningen, har man anvendt skorstene, der løber i husets langvægge, til at skjule kabler og rør, som er trukket mellem etagerne.

Overalt i huset er døre, paneler og hjørneskabe ført tilbage til den oprindelige farveholdning.

Bindingsværk, der er værd at bevare

Pakhuset, der ligger på adressen Allégade 15, lod Carsten Richtsen opføre som stald i 1779 få år efter hovedbygningen i Vestergade. Det er et ni fag dybt gavlhus med nordgavlen af egebindingsværk mod Allégade. Købmanden F. B. Heyn overtog i 1851 både forhuset og pakhuset, som han fik ombygget og indrettet, så det kunne fungere som kornmagasin. I 1966 blev hele bygningen restaureret, og baggavlen, som var opført i fyrrebindingsværk fra en restaurering i 1851, blev ommuret til en grundmur. Der blev desuden indlagt en ekstra etage i bygningen, der oprindeligt kun var i stueplan. Ved samme restaurering blev den oprindelige portgennemgang fra Allégade til haven reetableret. Østsiden er ligeledes udført i egebindingsværk og har et torammet vindue og tre tilmurede døråbninger.

Carsten Richtsen har med al sandsynlighed opført huset for at bruge det som stald til heste og som studedefning, der på det tidspunkt var en væsentlig indtægtskilde i marskområder som Tønder.

Formålet med den aktuelle ombygning var at indrette kontorarbejdspladser i huset og samtidig gøre det muligt at udnytte tre etager. Det vi-

*Den nyindrettede 1. sal
i pakhuset.*

ste sig, at pakhuset ikke var bygget på dybe fundamenter, men i stedet på et lag af syldsten, hvorpå der var muret en sokkel. Det er på denne sokkel, at bindingsværket er lagt. Samme simple fremgangsmåde blev anvendt indendørs, hvor søjlerne blot var stillet på en sten.

Konstruktionen med syldsten var almindelig, da huset blev opført, men den er ikke solid nok til

husets nye funktion som arbejdsplads i tre etager med moderne indretning. Det har derfor været nødvendigt at pilotere huset – både for at styrke det, men også for at undgå, at det synker mere end de 25 centimeter, det allerede har sat sig. Piloteringen rækker ned i 4-6 meters dybde og består af hule stålplæle. Der er desuden støbt et 20 centimeter tykt armeret betondæk, som huset nu hviler på.

*Modsatte side:
Pakhuset set fra Allégade.*

Det nye trappeforløb mellem pakhuses etager. Den moderne trappe fletter sig nænsomt ind i det gamle pakhús.

Specielt den grundmurede sydgavl var ustabil og er derfor sikret med en omfattende afstivning. I tagkonstruktionen var skråafstivning og tværbjælker fjernet, og en del spær var enten knækket eller havde givet sig kraftigt under tagstenenes vægt.

Belastningsberegninger og en detaljeret gennemgang af de enkelte tømmerstykker viste, at den gamle tagkonstruktion ikke ville kunne

bære. Udover at den oprindelige konstruktion var svækket på flere punkter, kan det skyldes, at huset oprindeligt var tækket med strå, der naturligvis er lettere end tegl. Den nye tagkonstruktion er udført på traditionel vis med tapsamlinger, der i flere tilfælde er blevet forstærket med jernbånd, som modvirker vridninger i det kraftige fyrretømmer.

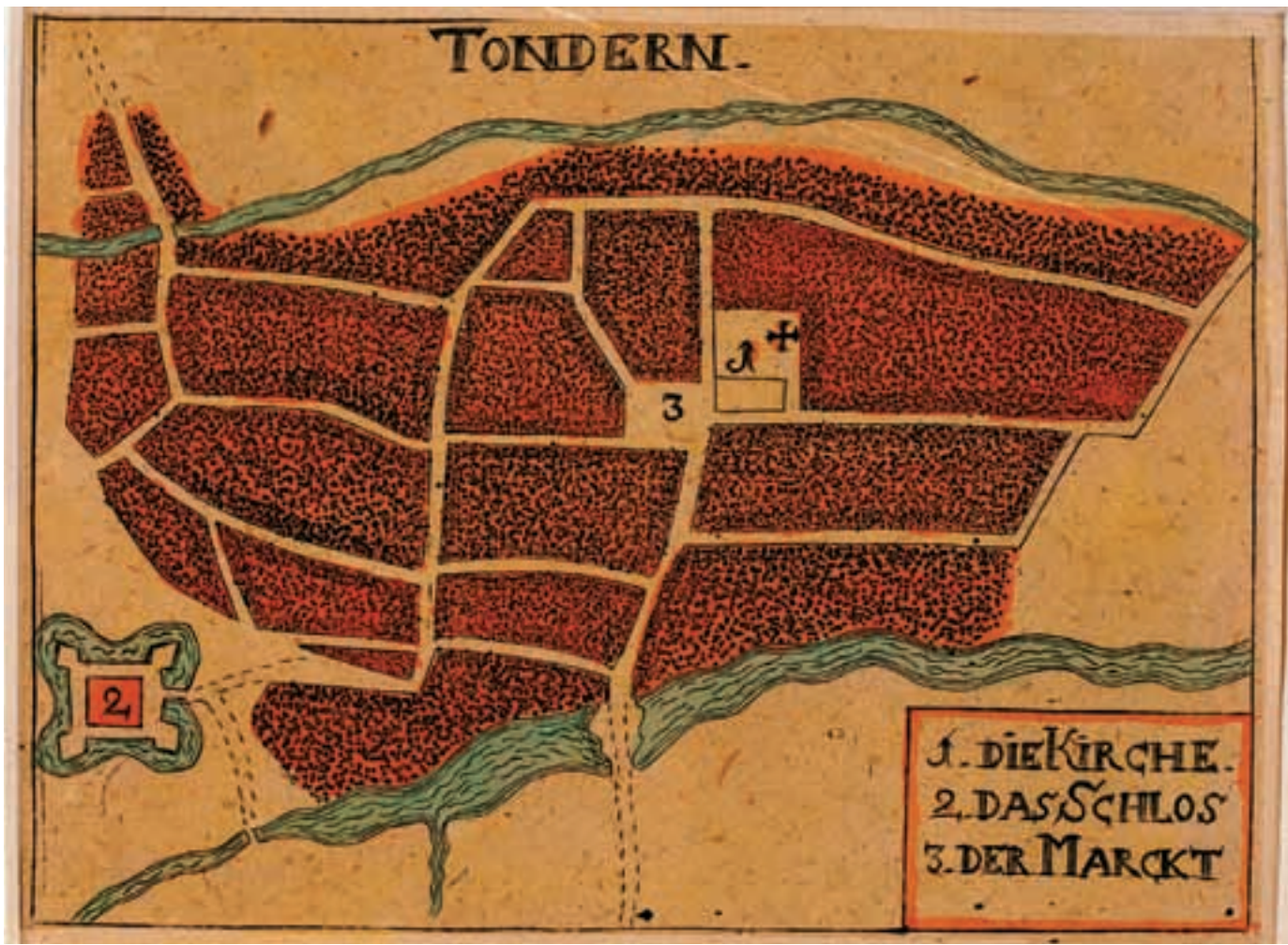
Restaureringen af pakhuset viste sig at være et vanskeligt projekt. Det var ikke muligt at lave målfaste tegninger, inden det gamle tag var fjernet, og bestillingen af det nye tømmer blev derfor forsinket. Derudover står gavlen skævt i forhold til langvæggene, der heller ikke længere er parallelle. Det har naturligvis kompliceret opmålingen og konstruktionen af det nye tag.

For eftertiden

Realea A/S har valgt at restaurere både hovedbygning og pakhús ud fra den betragtning, at matriklen skal ses som en helhed. Fordi grundstrukturen med gavlhus og baghus fortæller en del af historien om dens tids bystruktur, der var præget af de mange smalle »stavne«.

Hele tagkonstruktionen og etageadskillelsen er ny. Den nye tagkonstruktion er udført på traditionel vis med tapsamlinger.

Carsten Richtsen

- en betydningsfuld borger i 1700-tallets Tønder

Af museumsinspektør
Inger Lauridsen, Museum
Sønderjylland Tønder

Tønder var i 1700-tallet en relativt blomstrende, men noget stillestående by. Byen havde siden Den Store Nordiske Krig i begyndelsen af århundredet oplevet en lang periode på omkring 80 år med fred, og selv Den franske Revolution i 1789 oplevedes kun som en svag, fjern og uvirkelig torden.

Tønders borgerskab nød godt af de privilegier vedrørende gunstige toldregler for bl.a. kniplinger, som byen havde erhvervet allerede i den sidste del af 1600-tallet, og som byens øvrighed havde sørget for blev fornyet, hver gang der kom en ny monark på tronen.

Det, at byen og hele hertugdømmet med inkorporationsakten i 1720 var blevet lagt direkte under den danske konge, og at der i spidsen for området efter 1720 stod en kongeligt udnævnt amtmand, synes at være blevet accepteret ret hurtigt af byen, idet dens borgerskab ikke oplevede ændringer i deres muligheder for at tjene penge.

1700-tallets selvforståelse udsprang af enevælden. Kongen havde den afgørende magt, hjulpet af sin stab af embedsmænd, og den danske befolkning kunne ikke forestille sig livet anderledes, end at nogle var rige og de fleste fattige. Men århundredet bød også på en ret udbredt

velgørenhed fra den velhavende del af befolkningens side overfor den fattige del, hvilket blev understreget af århundredets generelle holdning til det religiøse liv.

1700-tallet var nemlig en periode, hvor mange af Vestslesvigs indbyggere blev grebet af en dyb, inderlig vækkelse, pietismen. Det var ikke uvæsentligt for udbredelsen af pietismen i Vestslesvig, at provsten i Tønder i begyndelsen af århundredet, Joh. Hermann Schrader, var dybt grebet af den tyske såkaldte Halle-pietisme. Som dansk hjælpepræst fra 1727-1736 havde Schrader en af dansk litteraturs væsentligste religiøse digtere, Hans Adolf Brorson, der i sin første salmebog "Troens rare Klenodie" (1734), havde skrevet en del salmer selv, men også havde oversat mange salmer, blandt andet forfattet af provst Schrader. Som vi senere skal se, kom den pietistiske vækkelse også til at præge hovedpersonen for denne beretning, Carsten Richtsen.

Carsten Richtsens slægt og sociale baggrund

Navnet Richtsen er en såkaldt afsvækkelse af navnet Richardsen, og begge navne optræder indtil o. 1700 ved siden af hinanden i Tønder.

*Modsatte side:
Kort over Tønder by fra
Pontoppidans "Thestrum
Daniae", 1730.
Kortet er et håndkoloreret
kobberstik og viser Tønders
udstrækning kort før
Carsten Richtsens fødsel.*

Navnet Richtsen omtales fra omkring 1600 i kilder til byens historie. Der forekommer på dette tidspunkt både en Carsten Richtsen og en Peter Richtsen, men først i 1660 omtales en Hans Richtsen, der får borgerskab i byen, hvilket betyder, at han fremstod som en skattebetalende person med rettigheder. Denne Hans Richtsens profession omtales desværre ikke.¹ Den 10. december 1694 fik Nicolai Richtsen, en søn af den netop omtalte Hans Richtsen, borgerskab i Tønder. Han var kort forinden blevet gift med kirkeregnskabsfører Carsten Tychsens datter, Helene, og deres bryllup blev fejret med stor pomp i byens rådhus. Således beskrives begivenheden i en artikel i "Intelligenzblatt für Tondern und Umgebung" i september 1859.² Nicolai Richtsens søn, Hans Richtsen den yngre, blev far til denne fremstillings hovedperson, borgmester Carsten Richtsen.

Hans Richtsen den yngre fik den 23. november 1739 borgerskab i Tønder som kniplingshandler. Få dage senere, den 3. december, giftede han sig med den daværende borgmester, Hans Carstensens datter, Helena Catharina, hvilket indikerer, at Hans Richtsen allerede da var en velanskrevet og ret velhavende mand i byen. Hans Richtsen var, foruden at ernære sig som kniplingshandler, deputeret borger, og han erhvervede sig i 1753 et algerisk søfartspas for et skib, som han havde

købt, og som skulle foretage handelsrejser under algerisk flag fra Hamborg.³

Kniplingshandler Hans Richtsen blev en uhyre velhavende mand, dels fordi han var en dygtig forretningsmand, og dels fordi han var så heldig at kunne ride med på den bølge af velstand, som kniplingshandelen i midten af 1700-tallet betød for Tønder. Han og hans hustru fik seks børn, fire drenge og to piger, af hvilke de fem nåede voksenalderen, idet den yngste, en dreng, Johannes, døde som tre-årig. Den yngste af de tre øvrige sønner var Carsten Richtsen, der blev født i 1746, de to ældste sønner hed Hans, født 1742, og Nicolai, født 1744. Af de tre sønner var det Nicolai Richtsen, den midterste, der først blev borger, idet han fik borgerskab som kniplingshandler den 13. november 1780, mens både Hans og Carsten Richtsen fik borgerskab året efter, begge den 8. oktober. Det kan undre, at det, af de to, kun var Hans Richtsen, der fik borgerskab med erhvervsbetegnelsen kniplingshandler, mens Carsten Richtsens profession opførtes som købmand (Kaufmann), al den stund, at Carsten Richtsen i sit eftermæle altid har været betegnet som kniplingshandler og ikke som købmand. Af Carsten Richtsens to brødre synes det at have været Nicolai, der var den driftigste. Han blev 1782 deputeret borger, men købte sig i

1787 fri af borgerlige æreshverv ved at betale 200 Rigsbankdaler til arbejdsanstalten i Tønder, efter at han året før mod sin vilje var blevet bedt om at udtræde af rådet med den begrundelse, at der ikke måtte sidde to så nært beslægtede som brødre (Carsten og Nicolai Richtsen) sammen som rådmænd i byen.⁴ Nicolai Richtsen blev gift med Anna Carstensen, og parret fik kun et barn, en datter, Anna Dorothea. Den ældste af de tre brødre, kniplingshandler Hans Richtsen, besad ikke på noget tidspunkt æreshverv i Tønder, han forblev ugift og døde som ungkarl i 1804.

Carsten Richtsens personlige liv

I 1776/77 erhvervede Carsten Richtsen sig en grund i Tønders vestlige hovedstrøg, Northwest Quartier nr. 9. Det menes, at han fik grunden

som en gave fra sin kommende svigerfar, kniplingshandler Jacob Richtsen, der ejede ejendommen Northwest Quartier nr. 10. På sin nyerhvervede grund lod Carsten Richtsen i 1777 opføre det hus, der er hovedemnet i denne publikation, et grundmuret toetages gavlhus på fem brede fag med teglhængt mansardtag. I brandtaksationen for 1784 omtales huset som et beboelseshus på ni fag, hvilket betyder, at man i taksationen har talt fagene i husets dybde. Foruden beboelseshuset var der en staldbygning på otte fag. Beboelseshuset blev i 1784 takseret til en værdi af 4000 Rigsbankdaler, stalden til 1000 Rigsbankdaler.⁵

Carsten Richtsens smukke hus har formodentlig stået færdigt, inden han den 31. juli 1778 blev gift med sin kusine, Ingeborg Richtsen, født 1748 og datter af førnævnte kniplingshandler, Jacob

*Til venstre:
Miniaturemaleri, malet på elfben, forestillende Carsten Richtsen. Maleriet er malet o. 1776, da Carsten Richtsen var 30 år. Kunstneren er ukendt.*

*Til højre:
Miniaturemaleri, malet på elfben, forestillende borgmester Carsten Richtsen. Maleriet er malet o. 1800, da Richtsen var på toppen af sin karriere. Kunstneren er ukendt.*

Richtsens. Det unge par var fætter og kusine, men samtidig var de også tidligere beslægtede, hvilket skulle betyde dårlige prognoser for deres afkom. Det var ikke ualmindeligt på dette tidspunkt i velhavende kredse at sørge for, at formuer ikke blev splittet op ved at lade nært beslægtede gifte sig med hinanden, ofte i flere led.⁶

Året efter, den 2. oktober 1779, blev det unge par forældre til en lille dreng, Jacob, opkaldt efter sin morfar. Drengen var meget svagelig ved fødslen, og han døde da også blot tre måneder gammel, den 6. januar 1780.

Parrets andet barn, ligeledes en søn, blev født den 15. september 1782. Han blev opkaldt efter sin farfar, Hans Richtsen. Også dette barn var svageligt, og han døde midt om sommeren 1788, knap seks år gammel. Det fortælles, at især dette andet barns død gjorde Ingeborg Richtsen meget tungsindig. I hvert fald blev parret på omtrent samme tid meget optaget af den hernhutterske mission, der i december 1771 havde fået kongelig koncession på at måtte oprette en brødrekoloni, Christiansfeld, opkaldt efter kong Christian VII, i Tyrstrup sogn i hertugdømmet Slesvigs nordøstlige hjørne. Hernhutternes inderlighed, menighedens fromme levned og holdning til næsten optog Carsten og Ingeborg

Richtsens i resten af deres liv og har måske været med til at lindre den sorg, det var for dem, at de ikke fik levedygtige børn.

Carsten Richtsens offentlige liv

Carsten Richtsen var allerede i 1783 blevet deputeret borger, i 1787 blev han rådmand i byen, og måske har sønnen Hans' død i 1788 fået Richtsen til i højere grad at ønske at gøre sig gældende i byens officielle liv. Magistraten i Tønder valgte ved borgmester Nicolay Jensens død den 16. februar 1790 da også Carsten Richtsen til borgmester, skønt han var en af de yngste rådmænd i rådet. Carsten Richtsen accepterede valget, og udnævnelsen skete den 10. april samme år. Carsten Richtsen blev den sidste borgmester i Tønder, der blev udnævnt af byens magistrat. Fra begyndelsen af 1800-tallet var det indtil Grundloven i 1849 kongen, der udnævnte byens borgmestre. Hvervet som borgmester var efter 1767 blevet en smule mere betydningsfuldt, idet der fra dette år kun var én borgmester ad gangen i byen mod to siden 1637.

Det var især som borgmester, at Carsten Richtsen skaffede sig ry som en flittig, retfærdig og retskaffen mand, hvis embedsperiode blev betragtet som en god tid for Tønder. Carsten

Richtsens var tilhænger af visse fremskridt. Blandt andet fik han udvirket, at Tønder o. 1790 erhvervede en moderne engelsk brandsprøjte. Selv om Richtsen som borgmester fik ry for fremskridtsvenlighed, var det ikke folkelig velfærd i en moderne form, der var Richtsens ærinde. Det var byens borgerskab, der var bestemmende for byen og dens trivsel, og således skulle det naturligt blive ved med at være. Det er interessant at bemærke, at Carsten Richtsens tid som borgmester i Tønder fortsat som oftest omtales som en god tid for byen. Imidlertid fremhæver historikeren Johan Hvidtfeldt i sit kapitel i bogen "Tønder gennem Tiderne", der udkom i forbindelse med Tønders 700 års købstadsjubilæum i 1943, at Richtsens periode faktisk må betegnes som en stagnationsperiode for byen. Den snævre gruppe af velstillede borgere åbnede ikke deres kreds for nye innovative tilflyttere. I stedet holdt de på deres kapital og position gennem skæbnesvangre snævre ægteskabsbånd.⁷

Borgmester Richtsen var et ægte barn af sin tid, og han ønskede at bevidne sin interesse for samfundets svageste gennem gaver, som han skænkede byen. Sidst i 1700-tallet overdrog han således et jordstykke på 1 demat (ca. ha) (kaldet Norderburgdeich), hvis brug var forbeholdt borgmesterembedet, til Tønder.

Selve indretningen skete med en bevilling fra magistraten, men således, at Carsten Richtsen i stedet overdrog et stykke land af samme værdi til byen. I en samtidig rejsedagbog omtales spadserestien således: "Promenaden er mere end 800 skridt lang, beplantet med nogle tusinde træer ved siderne og yder en henrivende ud-sigt"⁸ Richtsen lod ganske rigtigt plante en allé med en spadseresti, som byens borgere frit kunne anvende. To steder langs spadserestien, der løb fra det sted, hvor Laurentiusstrømmen kryd-

Portrætmaleri på lærred, forestillende Carsten Richtsen. Maleriet er malet i 1927 af Tønderkunstneren Carl Tønder, formodentlig efter flere forskellige forlæg. Originalen måler 58x53 cm.

*Liebestempel i Tønder,
den ene, endnu eksisterende,
af to musikpavilloner,
som Carsten Richtsen lod
opføre på Nordre Borgerdige
for byens borgere o. 1800.*

Koloreret postkort af den nordlige ende af Richtsens allé ved dens udløb i Østergade. På billedet ses den ene af Carsten Richtsens to træskulpturer, Ceres, der oprindeligt var placeret i Richtsens private have, men som efter hans død i 1821 blev stillet op for enden af alléen. Bemærk, at figuren er malet hvid for at illudere en statue af marmor.

sede Vestergade og til området lige ved byens Østerport, lod Richtsen opføre en pavillon af træ. De to pavilloner var ens, små fint udformede runde tempietto'er, opført som ægte nyklassiske havepavilloner. De små pavilloner kunne anvendes til at sidde og samtale i, eller de kunne danne scene for små musikensembler, der ligeledes på værdig vis kunne underholde Tønders borgere. Kun den ene af de små pavilloner, den nordligste, eksisterer endnu og er heldigvis i dag fredet. I dag kendes den under navnet "æ Liebestempel", og mangen et ungt kærestepar i Tønder siges at have udvekslet deres første kys her. Den

sydlige pavillon forsvandt formodentlig allerede omkring midten af 1800-tallet, men den ses på en fin farvelagt tegning af Tønder, set fra nord, der er tegnet af en ukendt i 1840.⁹

Carsten Richtsen valgte den 10. februar 1812 at træde tilbage fra borgmesterposten. Han blev efterfulgt af rådmand Georg Friedrich Horup, der blev udnævnt af kongen. Få dage før sin afsked fik Carsten Richtsen, ligeledes af kongen, ærestitlen justitsråd. De sidste 9 år af sit liv helligede Carsten Richtsen sig sine mange personlige interesser.

Carsten Richtsens hjem og dets indbo

Carsten Richtsen og hans hustru var overmåde velhavende, og de anvendte deres store formue dels på egne interesser, dels, især i deres yngre år, på stor selskabelighed og mange gæster, og endelig på almindelig godgørenhed. Dette sidste var især tydeligt i ægteparrets sidste år.

Carsten Richtsen ejede udover Digegrevens Hus også nabohuset mod vest, der var et 10 fag dybt gavlhus, Northwest Quartier nr. 8. Dette hus lod Richtsen nedrive o. 1800, og han opførte på grunden et 11 fag dybt gavlhus, der ikke havde egen indgang fra gaden, kun fra Richtsens pragtejendom, idet det blev opført som gæstehus for borgmesteren og hans hu-

stru. Huset fungerede som anneks til Richtsens ejendom indtil dennes død i 1821, men blev herefter solgt fra som selvstændig ejendom. Det, at Richtsen valgte at opføre et selvstændigt hus til selskabelighed, viser, at han og hans hustru satte pris på selskaber og mange gæster.

Men Richtsen sørgede også for at udsmykke sit hus med smukke møbler og smukt indbo. Blandt de endnu eksisterende møbler, som han havde i sin bolig, findes tre skabe, der er fremstillet af dygtige møbelsnedkere i Altona. De tre skabe er af eg med finér af elmetræ. Det ene skab er et barokt linnedskab, mens de to øvrige er rokoko vitrineskabe, hvis underskabe er identiske, men hvis overskabe er udført i henholdsvis engelsk og fransk rokoko. Alle tre skabe arvedes af Carsten Richtsens nærmeste slægtning, hans niece, Anna Dorothea, datter af broderen Nicolai Richtsen. De tre skabe hører i dag til nogle af de bedste møbler i Museum Sønderjylland Tønders samlinger.

Et par huse længere nede ad Vestergade boede, samtidig med Richtsen, en af byens dengang bedste guldsmede, Nicolay Hansen, den ene af guldsmed Peter Hansens dygtige guldsmedesønner. Denne Nicolay Hansen gjorde sig

En spiseske, en kaffeske og en saltske, der hører til det bestik af sølv, som guldsmeden Nicolai Hansen i Tønder udførte til Carsten Richtsen o. 1790.

blandt andet fortjent ved at være far til Tønders mest berømte bysbarn i 1800-tallet, astronom Peter Andreas Hansen. Hos guldsmed Nicolay Hansen bestilte borgmester Richtsen i 1790'erne bestik af sølv, hvilket betød, at han fik lavet skeer i flere størrelser samt forskelligt hjælpebestik til at øse maden fra fade og skåle. De bestikdele af sølv, som Carsten Richtsen bestilte, var såkaldte urne eller amforaskeer, en type Louis seize mønster, hvor der i enden af skaftet er indsat en amfora eller urne i et ovalt udsavet hul. Over amforaen er der anbragt en elegant sløjfe og under den en stiliseret laurbærranke. På det richtsenske bestik er der desuden midt på skaftet en ottekantet plade med en stiliseret blomst. Alle dele af den richtsenske bestik fik indgraveret CR bag på skaftet.¹⁰

Det er usædvanligt omkring 1800 i en provinbsby af Tønders størrelse, at en enkelt person købte et bestik af sølv til eget brug. Normalt havde man mange forskellige sølvskeer, som man havde fået i slægten gennem flere generationer i anledning af mærkedage som for eksempel dåb og bryllup. At Richtsen valgte selv at bekoste sit sølvbestik, må skyldes, at han har ønsket at vise sin økonomiske formåen også i borddækningen i forbindelse med sin ret store selskabelighed.

Carsten Richtsen bestilte tre pragtskabe til sit hjem Nordvest Quartier nr. 9 hos dygtige snedkere i Altona; to vitrineskabe med ens underskabe og et linnedskab med seks døre. Billedet viser det ene af Richtsens vitrineskabe, et fornemt rokokomøbel, fremstillet af egetræ med finer af nøddetræ. Skabet er fremstillet o. 1780 og står i dag i Museum Sønderjylland Tønder.

Carsten Richtsens kunstneriske og åndelige interesser

Richtsen var også et menneske, der holdt af og havde forstand på tidens kunst. Han var især optaget af kobberstik, og han skal have haft mere end 200 kobberstik, vist nok fortrinsvis af engelske kunstnere. Desuden skal han have haft omkring 60 malerier. Desværre er ingen dele af Carsten Richtsens kunstsamling bevaret med henvisning til ham. Derfor vides det ikke, hvilke motiver han især yndede. Kunstsamlingen var ophængt i nogle af de store rum i Richtsens anneksbygning, og opførelsen af anneksbygningen kan derfor også for en del skyldes hans ønske om at have et sted at placere sin kunstsamling.¹¹

Carsten Richtsen fulgte ligeledes levende med i tidens åndelige og videnskabelige spørgsmål, og han var et meget læsende menneske. Ifølge historikeren, Ludwig Andresen, var Richtsens bibliotek på mere end 2000 bind.¹² Biblioteket bestod af samtidens kendte forfattere såsom Lessing, Goethe og Schiller, desuden latinske klassikere, astronomiske og matematiske værker og måske især åndelig litteratur blandt andet om den hernhutterske bevægelse, som både Carsten Richtsen og hans hustru, Ingeborg, var dybt grebne af. Endelig var der i biblioteket en del litteratur om havekunst og haveplanter, hvilket vi-

ser hen til Carsten Richtsens meget store interesse for havekunst og haveanlæg.

Det var nemlig således, at Carsten Richtsen i løbet af 1790'erne bag sin statelige ejendom fik skabt en have, der var fyldt med sjældne blomster og planter. Richtsen lod også opføre et lille lysthus i haven. Lysthuset var endnu ikke påført brandtaksationen i 1784, men i 1804 nævnes det særskilt med en værdi af 200 Rigsbankdaler. I haven satte Richtsen to statuer af træ, hver godt en meter høje, forestillende gudinderne Flora (blomsternes gudinde) og Ceres (kornsorternes gudinde). Statuerne var bemalede med hvidt, således at de lignede statuer af marmor. Efter Richtsens død flyttedes de to figurer til Richtsens spadseresti og placeredes ved lågen fra stien til Østergade. Her stod de til efter 1950, hvor de blev afrenset og indlemmet i Museum Sønderjylland Tønder. Richtsens have var kendt og omtalt langt udenfor byens grænser. Det samme var tilfældet med de mange planter, som han havde i pletter og krukker overalt inde i huset. 150 sjældne blomster skal have haft inden døre, og blandt de blomsterskåle, han ejede, findes der endnu i dag i museets fajancesamling fire aflange kummer, fremstillet på hertugdømmet Slesvigs berømte fajancevirksomhed i Slesvig.

De to figurer af egetræ, som Carsten Richtsen lod udføre og opstille i sin private have. Begge figurer er o. 1 meter høje. Den venstre forestiller "Ceres", gudinde for kornhøsten, mens den højre forestiller "Flora", blomsternes gudinde. Begge figurer var malet hvide for at skulle ligne statuer af marmor. Figurerne står i dag i Museum Sønderjylland Tønder.

Carsten Richtsen var endelig i besiddelse af noget så usædvanligt som seks paradekanoner, som han kunne anvende til skydning af salutter i forbindelse med særlige begivenheder i Tønder. Hvordan han havde fået den idé at erhverve sig disse seks kanoner, og hvor han havde dem anbragt, når de ikke var i brug, vides ikke. Kanonerne kunne udlånes til blandt andre skyttekorpset og til Frederiksgården (ringriderkorpset) i Tønder. Det fortælles, at en af kanonerne en-

gang, efter Carsten Richtsens død, blev udlånt til Højer Kommune, der ville markere en begivenhed med en kanonsalut. Desværre vidste de personer i Højer, der skulle betjene kanonen, intet om kanoner, kugler og krudt. De hældte en alt for stor sprængladning ind i kanonrøret og satte lunte til med det resultat, at kanonrøret blev ret ødelagt. De seks bevarede kanoner er i dag indlemmet i Museum Sønderjylland Tønders samlinger, dog kun som kanonrør, uden lavetter.

Carsten Richtsens sene år

Carsten Richtsens bror, den tidligere omtalte kniplingshandler Nicolai Richtsen, der var to år ældre end Carsten Richtsen, døde i 1801, 57 år gammel. Nicolai Richtsen efterlod sig kun et barn, en datter, Anna Dorothea Richtsen, der på det tidspunkt var 18 år gammel. Hun kom efter sin fars død i huset som plejedatter hos Carsten og Ingeborg Richtsen. I folketællingen i Tønder 1803 omtales Anna Dorothea som boende i huset og benævnes "datter af husfaderens bror". Carsten Richtsen kaldes i denne folketælling blot for "Hausvater". I 1803 var der i husstanden foruden Carsten Richtsen, hans hustru, Ingeborg, og brordatter, Anna Dorothea på 20 år kun to tjenestepiger på henholdsvis 36 og 26 år. Dette

tyder på, at Carsten Richtsen efter 1800 førte et ret stille og tilbagetrukket liv, optaget især af den pietistiske hernhuttbevægelse. I hvert fald menes Ingeborg Richtsen at være blevet stedse mere indadvendt. Carsten Richtsens almene godgørelsen synes ligeledes at blive stedse mere ud-talt, især efter o. 1800. Det er uvist, hvad der i 1812 fik Carsten Richtsen til at trække sig tilbage fra borgmesterposten, men dels var hans hustru ikke længere rask, og dels var han selv en ældre mand på 65 år. Efter sin tilbagetrækning fra sit offentlige liv brugte Carsten Richtsen sine sidste år på åndelige interesser.

Allerede efter Ingeborg og Carsten Richtsens andet barns død oprettede ægteparret i 1789 et

testamente, som atter blev konfirmeret i 1801. I dette testamente var hovedbestemmelsen, at den længstlevende af ægtefællerne skulle være universalarving til ægteparrets formue. Dette testamente blev helt ændret gennem et nyt testamente, som ægteparret fik udfærdiget med gyldighed fra 21. juli 1815 med borgmester Horup og rådmand M. Jensen som vidner. I det nye testamente skænkede Richtsen det før omtalte offentlige anlæg med spadserestien og de to paviljoner til byen Tønder. Desuden overdrog han sine paradekanoner til byen sammen med et smukt stueorgel, der skulle anvendes i forbindelse med gudstjenester i asylet i Østergade. Desuden skænkede han jordtilliggende i kogene på godt 146 demat,¹³ beliggende i Juliane Maries

Kog og i Bronsotten Kog syd for den nuværende grænse. Lejeindtægterne af disse kogsjorder skulle anvendes således:

- 100 Rdl årligt skulle gives som brændselshjælp til kommunens fattige.
- 200 Rdl årligt til indkøb af brødkorn (rug) til fordeling blandt værdigt trængende.
- 33 1/3 Rdl årligt skulle afsættes til betaling for brøduddelinger.
- 133 1/3 Rdl årligt skulle anvendes til hjælp til huslejebetaling.
- 133 1/3 Rdl årligt til hjælp til skattebetaling.
- 100 Rdl årligt skulle anvendes til indkøb af sengeklæder og andre klæder til uddeling.¹⁴

Akvarel, forestillende Tønder set fra nord. Billedet er malet i 1840, og maleren er ukendt. Det meget interessante ved billedet er, at det er den eneste eksisterende afbildning af Tønder fra den nordlige side, hvor man tydeligt kan se tagene på begge de to musikpavilloner, som Carsten Richtsen lod opføre o. 1800.

Med dette testamente blev ægteparret Richtsen den største legatstifter i Tønder, og testamentebestemmelse-ernes entydigt sociale sigte har i høj grad været medvirkende til borgmester Richtsens eftermæle som den socialt indstillede og engagerede borger.

Ingeborg og Carsten Richtsens død og begravelse

Ingeborg Richtsen døde først. Det skete den 7. august 1818. I forbindelse med hendes begravelse blev der fremført en rørstrømsk og ret intetsigende sørgesang, ”Tränen-Opfer”, helt i romantikkens svulmende stil. Digtet blev i slutningen af august samme år offentliggjort i Tønders da-

værende ugentlige avis med følgende overskrift: ”Der Armen hiesiger Stadt, am Grabe ihrer Wohltäterin der seligen Frau Justizratin Ingeborg Richtsen”.¹⁵

Ingeborg Richtsen blev begravet under gulvet i Kristkirken, således som velhavende borgere i Tønder havde været vant til siden kirkens opførelse i 1592. Imidlertid skete det med en dispensation til ægteparret Ingeborg og Carsten Richtsen, eftersom det ifølge lov af 1805 var blevet forbudt at blive begravet under kirkegulvene i danske kirker, med mindre en slægt havde lukkede kapeller. Årsagen var, at man efterhånden havde solgt så mange gravlæggelsespladser under kirkernes gulve, at kisterne man-

*“Lyt, er det ikke gravklokkernes dæmpede ringen?
Hvem mon nu bæres til hvilestedet?
Synger mange i gravfølget, tårevæddet og dybt bøjet?
Hvem fra vores side har døden borttaget, til det evige livs højtid?
Fortæl hvad indelukkes under kistens sorte klæde
På vej til afdødes gravkamres opløftende stilhed”*

Første strofe af ”Tränen-Opfer” 1821.¹⁷

ge steder var stablet op til undersiden af kirker-
nes gulvfliser, og ligene derfor ikke kunne for-
rådne. Det er uvist, hvor i kirken gravstedet var.
I bogen om Tønder bys legater hævdes det, at
gravstedet var i kirkens nuværende sakristi,
oprindeligt et kapel for den Tychske familie i
Tønder. Denne antagelse skyldes, at man i slut-
ningen af 1800-tallet kaldte sakristiet for ”Richt-
sens sakristi”.¹⁶ En anden antagelse har været, at
ægteparret Richtsens grav var placeret foran or-
gelpulpituret ved kirkens sydvestligste søjle.
Under alle omstændigheder findes gravens
markering ikke længere. Carsten levede endnu
næsten tre år og døde den 10. maj 1821, få må-
neder før han kunne være blevet 75 år. I lighed
med den sørgehymne, der blev digtet til Inge-
borg Richtsens begravelse, blev der skrevet et
digt, der blev offentliggjort i Intelligenzblatt den
21. juni 1821. Digtet er signeret ”J”, for en Kan-
tor i Tønder med efternavnet Juhl.

Richtsens arv og eftermæle

Efter Carsten Richtsens død trådte ægteparret
Richtsens testamente i kraft. Nogle dele af ind-
boet kom i niecen Anna Dorotheas eje, men der
må være blevet afholdt en auktion over det me-
ste af de ting, huset indeholdt, idet der i Lokal-
historisk Arkiv for Tønder findes en håndskrevet

afskrift af auktionsprotokollen efter Carsten
Richtsens, hvoraf det fremgår, hvor meget indbo,
der faktisk fandtes i Richtsens to ejendomme,
Nordwest Quartier nr. 9 og 8.¹⁸ Det var en fjer-
nere slægtning, Balzer Schmidt Tygsen, der er-
hvervede ejendommen Nordwest Quartier 9,
mens Richtsens gæstefløj blev solgt fra som
selvstændig ejendom. Ved Tygsens død i 1828
gik huset helt ud af Richtsens slægts eje.

Mindet om Carsten Richtsens navn og hans vel-
gerninger overfor den fattigste del af Tønders
befolkning blev længe bevaret, men måske var
en begyndende afsvækkelse af Richtsens gode
eftermæle den direkte årsag til, at Intelligenz-
blatt für Tondern und Umgebung i bladets nr.
25, 1855 gennemgik hele Richtsens legat udfør-
ligt. Denne gennemgang fulgtes op fire år senere
med en længere artikel over to numre af bladet,
hvor en ikke navngivet person gennemgik
Richtsens liv og velgerninger. Dobbeltartiklen
slutter med følgende opfordring til læserne:
”Gott segne ferner die fromme Stiftung zum Be-
sten unserer Stadt. In vielen Herzen hat Richt-
sen sein Denkmal gefunden, warum aber ist
noch kein äusseres Denkmal ihm errichtet? – Er
vor Allen verdient es!”¹⁹ Sigtet med den dobbel-
te artikel var således at opfordre til, at der blev
rejst et mindesmærke for Richtsen i Tønder.

Buste forestillende borgmester Carsten Richtsen, placeret på en høj sokkel med indskriftfelt. Busten er udført af billedhuggeren Johannes Mølgaard og blev indviet den 17. juli 1881. Mindesmærket står placeret omtrent på det sted, hvor den vestlige af Richtsens musikpavilloner lå.

Der skulle gå godt tyve år, før denne idé blev virkeliggjort, efter at der var blevet arbejdet med planerne for et Richtsen-monument gennem fem år. Initiativet til dette arbejde udgik fra Tønders industriforening i 1876. En stor gruppe af byens mest kendte borgere med borgmester Streckenbach som formand blev nedsat og begyndte deres arbejde i 1877. Komiteen afholdt i de følgende år i alt 24 møder, hvor man aftalte, hvem der skulle udfærdige monumentet, hvor det skulle placeres, og hvorledes pengene til det skulle skaffes. Man satsede på at få midlerne samlet ved frivillige bidrag, ved afholdelse af en basar og ved salg af lodsedler.

Til placering af monumentet valgte man den runde plads i vestenden af borgerdiget (alléen), hvor den vestligste af Richtsens to pavilloner havde stået, og hvorfra der dengang var en gangsti til Bockenså.

Der havde allerede, da komiteens arbejde begyndte, meldt sig en ung billedhugger, Johannes Mølgaard, der var under uddannelse på kunstakademiet i Berlin, med et forslag til monumentets udførelse. Mølgaards forslag var en høj sokkel af sandsten med en buste af borgmester Carsten Richtsen, udført i bronze. Selvom der efterfølgende blev udskrevet en konkurrence for at

finde det bedst egnede monument, blev Johannes Mølgaards udkast sluttelig valgt som vinderprojekt. Prisen for monumentet beløb sig til 2300 Mark. Arbejdet blev færdigt den 11. juli 1881, og Richtsen-monumentet indviedes ved en højtidelighed den følgende lørdag, den 17. juli 1881. Et mindeskrift, der omhandlede forløbet af sagen om Richtsen-mindesmærket, blev lagt ind i et hulrum i bronzebusten. Dette mindeskrift blev dog først offentliggjort i avisen Nord-sleswigsche Zeitung den 13. februar 1928 i en artikel med overskriften "Das Richtsendenkmal".²⁰

På monumentets sokkel står følgende indskrift: "Dem Justizrath Carsten Richtsen, von 1790 bis 1812 Bürgermeister der Stadt Tondern, welcher diese Anlagen der Stadt geschenkt und ein Legat zu wohltätigen Zwecken gestiftet hat, zum Andenken gewidmet von dankbaren Einwohnern Anno 1881".

Også en gade i Tønder har borgmester Richtsen fået opkaldt efter sig. Richtsensgade løber fra Kongevej overfor den nu nedrevne Tønder Østbanegård til Torvet og krydser på sin korte strækning spadsrestien, der blev skænket af Carsten Richtsen til byen. Gaden hed oprindeligt Jernbanegade, eftersom den førte til Tønders første jernbanestation.

Emaljeret gadeskilt i Tønder for Richtsensgade, der i dag løber fra Torvet mod nord og som på sin korte strækning krydser den allé med en gangsti, som Carsten Richtsen skænkede til byens borgere.

Alt i alt kan man sige, at Carsten Richtsens eftermæle er blevet bevaret i Tønder. Dette eftermæle vil i forbindelse med den gennemgribende restaurering af Richtsens ejendoms forhus og baghus i årene 2006-2007 blive forstærket i bevidstheden hos Tønders nuværende borgere, og hans navn vil i større grad atter blive kendt i offentligheden.

Noter og henvisninger

1. Ludwig Andresen: "Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1868-9", Kiel 1937 s. 34 og s. 218.
2. "Erinnerung an Tonderaner", artikel i "Intelligenzblatt für Tondern und Umgebung", nr. 38, den 22. september 1859 s. 182.
3. Opus cit. "Bürger und Einwohnerbuch...", Kiel 1937 s. 54.
4. Holger Hjelholt: "Tønder under kongestyre 1712-1864" i M. Mackeprang (red.): "Tønder gennem Tiderne", 1943, 1. halvbind s. 136ff.
5. Brandtaksationsprotokol for 1784, Lokalhistorisk Arkiv for Tønder.
6. Johan Hvidtfeldt: "Tønders befolkning gennem Tiderne" i M. Mackeprang (red.) opus cit. "Tønder gennem..." 1943, 2. halvbind, tavle vedrørende indbyrdes slægtskab indenfor det tønderseke patriciat i det 18. århundrede ved s. 434.
7. Johan Hvidtfeldt: "Tønders befolkning gennem..." Ibid. 1943, 2. halvbind s. 433.
8. A. von Essen: "Fragment aus dem Tagebuche eines Fremdens", København 1800 s. 74.
9. Tegningen hænger i dag i Museum Sønderjylland Kulturhistorie Tønders topografiske udstillingssal.
10. Sigurd Schoubye: "Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550-1900", disputats 1961, s. 124-125.
11. "Erinnerung an Tonderaner", anden del, artikel i "Intelligenzblatt für Tondern und Umgebung", nr. 39, den 29. september 1859 s. 191.
12. Ludwig Andresen: "Beiträge zur neueren Geschichte der Stadt Tondern", Flensburg 1943, s. 103ff.
13. En demat er næsten lig med en tønde land altså omkring 2500 m².
14. Thorvald Petersen: "Tønder bys legater", Borgmester Richtsens legat.
15. "Wöchentliches Tondersches Intelligenzblatt", 5. årgang, nr. 49, den 27. august 1818.
16. Ingolf Haase (red.): "Kristkirken 1592-1992", Tønder 1992, s. 98.
17. "Wöchentliches Tondersches Intelligenzblatt", 8. årgang, nr. 39 den 21. juni 1821. Oversat fra tysk af Ulrich Walther.
18. Læg i Lokalhistorisk Arkiv for Tønder, der vedrører papirer, relateret til Carsten Richtsens far, kniplingshandler Hans Richtsen.
19. "Intelligenzblatt für Tondern und Umgebung", nr. 38, den 22. september 1859, s. 182-184 og nr. 39, den 29. september 1859, s. 191-192.
20. Nordschleswische Zeitung, den 13. februar 1928 (eller 1929).

Litteratur

Andersen Heine, Jess: Bevaringsværdige huse i Tønder, udgivet af Fredningsstyrelsen og Tønder kommune, 1980

Elling, Christian: Palæer og Patricierhuse fra Rokotiden, G.E.C. Gads Forlag, 1930

Engqvist, H. Hans: Sønderjyske byer, Gjellerup, 1967

Eskildsen, Claus: Tønder 1243-1943, Bogforlaget Guldhorn, 1943

Zeeberg, Jørgen: Dansk arkitektur 5. Rokoko og klassicisme, Forlaget for faglitteratur, 1968

